

Lyudmila H. Malinova

(Bulgaria, Institute of Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

Ivan Bochev's Memories of the Rositsa Concentration Camp

Abstract: The text reveals some key moments in the life of Ivan Bochev – a prominent jurist and a member of the Bulgarian intelligentsia from the period between the two world wars. Excerpts from his unknown memoirs are published which shed light on his experience in the Rositsa concentration camp where he was sent after 9 September 1944.

Людмила Малинова

(България, Институт за литература, БАН)

Из спомените на Иван Бочев за лагера „Росица”

Името Иван Бочев все още е познато на малцина. За първи път през 2012 г. неговата пламенница – писателката Олга Кръстева по моя молба публикува кратки спомени за него в книгата „Елисавета Багряна. Писма”. В същата книга се представиха и писмата на забележителната ни поетеса до Иван Бочев, останал до този момент в сянката на времето. За него знаех и от разговорите ми с Олга Кръстева и с доведената му дъщеря – Невена Андреева. С годините се натрупаха и нови факти за жизнения му път и така донякъде се подреди калейдоскопът на неговия живот.

Родовите корени на Иван Бочев се преплитат назад във времето с тези на Иван Богоров. Майка му е от известния възрожденски род Гешови. Тя е сестра на дипломата Иван Стефанов Гешов и първа братовчедка на българския политик, общественик, радетел на БАН – Иван Евстратиев Гешов¹. Баща му – ген. Бочев, се пенсионира поради несъгласия с Фердинанд.

Ще цитирам Олга Кръстева:

„Иван Бочев е роден в гр. Пловдив през 1899 г. Син е на генерала от пехотата Никола Димов Бочев и Олга Стефанова Гешова. Скоро след раждането му, семейството се премества в столицата. Иван завършва Втора мъжка гимназия и Юридическия факултет при Софийския държавен университет, а след това с пълно отличие и Виенската търговска висша академия – отдел за юристи. Работи две години

¹ Двамата първи братовчеди Иван Стефанов Гешов и Иван Евстратиев Гешов за усилията им в подкрепа на българската национална кауза от август до октомври 1877 г. са осъдени на смърт и са в Пловдивския затвор. За тях се застъпват дипломатическите представители на Великобритания и САЩ в Цариград и – чрез Евлоги Георгиев – руската дипломация. Смъртната им присъда е заменена със заточение в Мала Азия, но пак под дипломатическо давление – остават под полицейски надзор в столицата на Османската империя. След Освобождението се завръщат в родния си град. Повече за това в: Гешов 1916: 45-92, Гешов 1928, Стателова 1994: 22-24 и др.

във Винерферайнбанк. Завърнал се в България, сътрудничи на проф. Фаденхехт и като негов асистент чете лекции в Университета” (Кръстева 2012: 110-111).

Това е периодът между двете световни войни. Оказва се, че той активно сътрудничи на сп. „Правна мисъл”, редактирано от видния юрист Йосиф Фаденхехт. На страниците на това списание И. Бочев превежда книгата на Ханс Келзен (1881-1973) – един от забележителните учени на XX в. в областта на правото – „Чистото учение за правото” (сп. Правна мисъл, 3.1937, кн. 2, 97-113, 202-217; кн. 4, 298-313; кн. 5, 387-400; кн. 6, 454-483). Интересното е, че тази книга в негов превод е преиздадена в отделно книжно тяло през 1995 г. с предговор от Даниел Вълчев. Изданието от 1995 г. повтаря преведеното от Иван Бочев през 1937 г. (Келзен 1995).

През 1941 г. отново в сп. „Правна мисъл” той публикува студията си „Върху практиката на гражданските отделения на ВКС през последните двадесет години”. През 2015 г. тази негова студия е препубликувана в сп. „Съдебно право” – може да се прочете и в интернет (www.sadebnopravo.bg/biblioteka/2015/6/8).

Като се имат предвид публикациите на Иван Бочев и факта, че и днес се препечатват, че е имал ключова роля в най-отговорни съдебни дела, може да се заключи, че Бочев е виден, открояващ се юрист, ерудиран, прецизен, компетентен и за най-сложните юридически казуси.

Движи се в средите на българската интелигенция, близък е със Светослава Славейкова, Владимир Василев, Чавдар и Фани Мутафови, Димитър Михалчев, Спиридон Казанджиев, Николай Марангозов, Сирак Скитник, Константин Щъркелов, Дечко Узунов и др. (Кръстева 2012: 111).

В годините 1928-1939, т. е. в течение на единадесет години продължава неговата връзка с Елисавета Багряна. От нея са запазени много писма и пощенски картички до него, които говорят, че тя му споделя най-личните си вълнения, преживявания. Писмата ѝ до Ив. Бочев са своеобразен пътен бележник, в който разкрива не само впечатленията си от новото и непознатото, но и размисли за щастието, обичта, поезията, живота, хората... Чрез тях се откроява и личността на този непознат, останал в сянка, но толкова важен в живота ѝ мъж. Тези писма илюстрират, че връзката им поражда у нея творчески импулси и тя създава творби, пряко свързани с негови писма и техни общи, съкровени изживявания – например стихотворенията: „Писмо”, „Сонет” и др.

Отношенията им се преустановяват през 1939 г., но известен период продължават да се виждат и след това, запазвайки добри чувства един към друг. През февруари 1944 тя се омъжва за Александър Ликов, а през септември същата година той сключва граждански брак с Ана (Траяна) Младенова Димитрова, по съпруг – Бочева.

В първите години на новия политически режим на него са му отнети адвокатските права, арестуван е веднъж през 1944/45 година и втори път през 1946 г., след който арест е изпратен в лагера (ТВО – Трудово-възпитателно общежитие) „Росица”. Причините? Подписал е декларация в защита на Кръстьо Пастухов. Но може би не само това е причината. Твърде интелигентен, умен, ерудиран е и затова – „неблагонадежден” за новата власт. Семейството му е изселено от София.

От лагера „Росица” Иван Бочев е препратен в лагера „Куциан”, а оттам – освободен. От този седеммесечен тежък период той оставя кратки, но важни спомени,

които скрива в комина на къщата във Владая. Излизайки от лагерите, професионалният му път е прекъснат.

През 1952 г. светъл лъч огрява дните му – ражда се синът му Николай, който обаче умира съвсем малък от левкемия. „Мама тогава за един час побеля – споделя Н. Андреева – Това беше една мечта – отлетя по един брутален начин от съдбата... Това беше момент, който много ги скрепи. Станаха един човек. Говореха като един глас”. Мъката ги сближава още повече. Но Ана Бочева заради два вица с антисъветски характер, разказани пред колеги – лежи една година в Сливенския затвор...²

„Но странно – казва Олга Кръстева – при всички житейски несгоди духът му си остана същият – дух, стремящ се към знания и култура, запазен бе в него и интересът му към литературата, историята, философията” (Кръстева 2012:112).

В края на живота почти загубва своето зрение. Тогава, по настояване на Н. Андреева, правят някои бележки към писмата на Багряна.³

Иван Бочев умира през 1981 г.

Спомените на Иван Бочев са документ за времето, в което започва да се осъществява коренна промяна в българското общество. В тях има доста фактология, конкретни имена, аналитични наблюдения; разказано е за състава на лагера, за работата, която вършат, за отношението на милиционерите към тях, за зверствата, но и за видяното състрадание и съпричастност; описани са конкретни случки от лагерния живот. Тези спомени открояват умен, културен човек, запазил чувството си за достойнство. От текста се разбира, че и той е сред наказваните в лагера. На места впечатлява и чувството за хумор: боядисаната в бяло милиционерска барака лагеристите наричат „Белия дом”, малкият кът, направен от снежни блокове за защита от вятъра, до който милиционерите не стигат, е с надпис от зелени клонки „Земен рай”; старата кофа, в която лагерниците поддържат жар в студената зима – за тях е „камината”...

Спомените на Иван Бочев не са публикувани.

* * *

Иван Бочев
Из „Спомен”

В началото на лятото на 1946 година инженер Стоян Пранчев, когото виждах често вечер в един аперитив на ул. „Аксаков” ми каза, че е чул от сигурно място, че е предстояще изпращането на лагер на хора от нашата черга. Аз му повярвах – беше сериозен човек и сигурен приятел. Разбрах, че това е предупреждение и към мене. Не бях в състояние обаче с нищо да предотвратя подобна мярка, колкото и дълбоко да бях убеден, че по отношение на мене това би било с нищо неоправдано – не бях с нищо провинен. Единственото, което реших за себе си беше да се подготвя за тежка физическа работа, което ме накара да правя чести и тежки турове из околните планини.

² От разговора с Невена Андреева.

³ От разговора с Невена Андреева. Тези бележки в книгата „Елисавета Багряна. Писма” са отбелязани с римски цифри.

Професионалната работа беше на приключване с настъпването на летния сезон, пък и не държах вече много на нея.

На 3 срещу 4 юли на съмване, както му е реда, се позвъни у нас и влезоха двама цивилни агенти, които ми казаха да се облека и ги последвам в колата, която чакаше пред къщата ни на ул. „Раковски” 132. Нито аз, нито жена ми бяхме изненадани, защото очаквахме това. ... колата продължи за „Дирекцията на милицията”, където спряхме....

След изпразването на джобовете, сваляне на колана от панталоните, връзките на обувката и очилата, ме откараха заедно с Николай Николов (негов колега – б.м.).

В стаята нямаше нито стол, ни маса, ни легло. Свикнал с режима по тия места още от Дома на слепите, където бях задържан през зимата на 1944/45 г., устройох се на дъските, като си подложих под главата обувката и зачаках развитието на нещата. ... Храна не получавахме освен ежедневно хляб и вода. На 6 вечерта с една затворена линейка ни откараха около 10 човека в етапното комендантство на гарата. Там беше пълно със задържани, готови за транспорт...

Късно през нощта, ние, около 20 души със силна милиционерска охрана, тръгнахме с влака и на другата сутрин пристигнахме в гр. Павликени, където ни свалиха. Там ни заведоха в Околийското управление, където намерихме друга голяма група доведени лица, между които и много адвокати, особено от Южна България ...

Околийският управител – бивш фотограф, най-напред ни накара да измием клозетите на околийското управление ... Особено се интересуваше от нас, адвокатите ... много го интересуваше имотното положение на всеки от нас и беше крайно разочарован, когато разбра, че никой от нас не беше особено имотен.

След пладне на 7 юли към 4 часа бяхме натоварени на един камион и цялата група откарана в лагера „Росица”...

В двора на лагера ... имаше около 100-150 души лагеристи. Те бяха почти голи, с изгорели, черни и мършави лица и тела. Порази ни гробното мълчание, с което бяхме посрещнати от толкова много хора, между които имаше много познати. ...

... Имаше хора от всички възрасти – от 12 до 70 години. ... А имаше хора и над 70 години, какъвто беше старозагорския колега Иван Ангелов, водач на либералната партия в своя град. ...

Имаше хора от села и градове, от всички съсловия, класи и професии: земеделци, занаятчии, работници, търговци, офицери, студенти, ученици, лекари, свещеници, журналисти, адвокати, инженери и архитекти, всякакви други свободни професии и пр. Имаше хора с най-различни убеждения, от различни политически партии, течения и обществени организации. Една от най-големите групи беше адвокатската, като в лагера ни наричаха „Пастуховци”, защото до голяма степен изпращането на лагер беше свързано и се дължеше на подписването на декларацията за Кръстьо Пастухов. Групата броеше около 70 души. ...

Една твърде голяма група беше тая на земеделците, вероятно с оглед на предстоящите законодателни избори, които се състояха в края на 1946 година. Една голяма група от тях бяха освободени през септември – преди изборите и се кандидатираха и избраха за народни представители ... Една голяма група беше тая на анархистите... Това беха повечето млади, интелигентни, начетени хора. ... Имаше много офицери ...

В лагера имаше доведени лица освен по политически причини и по други най-различни поводи – отделно и групово ... между нас имаше и няколко криминални чернорборсаджии, от които се вербуваха антените (доносниците) ...

На следния ден с остригани глави и облечени в стари войнишки, бракувани дрехи излязохме на работа, разпределени по групите. Всеки един от нас получи номер и с този номер се изразяваше в лагера всичко, което се отнасяше до него.

Сутрин дежурният биеше релсата (която служеше за камбана) в 5,1/2 часа. Голямата част от лагеристите се изкарваха на работа на язовирния канал, който ...минаваше през скали, които се разбиваха чрез взривяване, след което каналът се почистваше от земния и скален материал ... и се образуваше един канал широк около 3 метра и дълбок 2-3 метра. Скалната маса, която се изхвърляше от канала, се нареждаше на фигури и се чукаше на чакъл. Болните се оставяха в лагера... Лекар на лагера беше лагерист... д-р Чолаков от гр. Враца ... беше сравнително млад човек, твърде своеобразен и с неприкрито опозиционни настроения. Той излизаше заедно с нас на работа на обекта и нарочно се завиваше в един бял, скъсан чаршаф, от който висяха парцали. Милиционерите се подиграваха с него, но управата скоро разбра, че с това изразяваше своето презрение и че представлява предизвикателство. Отнеха му лекарството и го назначиха за свинар при лагера. Със свинарството на д-р Чолаков управата се подиграваше. Един ден на проверка управителят на лагера пред всинца ни го запита:

- Е, докторе, как са свинете?

- Със свинете се по-добре разбирам, отколкото с хората – му отвърна докторът, за което, разбира се, беше наказан. След напускането на лагера узнахме, че д-р Чолаков се е обесил. ...

Ние, около 50 души адвокати, ни бяха отделили в отделна работна група и всеки ден ни изкарваха с камион на горния край на язовирния канал. Времето беше така топло и работата в напечения канал така тежка от горещината, щото едва издържаха. По-старите колеги припадаха...

След приключване на работния ден ни връщаха с камион, но и тогава не бяхме свободни, защото адвокатите бяхме задължени след работа да поливаме милиционерската градина, като носехме вода твърде отдалеч с кофи. ...

Държането на управата и голяма част от милиционерите към нас беше крайно враждебно... Имаше и една част от милиционерите, които неприкрито показваха, че работата, която вършат, не им е по сърце, но вероятно нямаша друга възможност за препитание. Те се държаха добре, а често и тайно се стараеха да ни помагат. ... имаше извънредно много наказания на обекта, по най-дребен, а често и без повод. Наказаните след връщане за обед от обекта заставаха на слънце с по две кирки на рамото и така стоеха по един час. Често – особено в понеделник – се събирахме по 30-40 души наказани. След като Менахем Коен беше сменен от Цвятков, това наказание се смени вместо с кирки, които не бяха особено тежки, с железни лостове за разбиване на скали, които тежаха по 15 кг. единия. Лостовете се държаха с ръце на раменете, но така, че ръцете бяха близо до тялото, а тежестта на лостовете падаше далеч зад тялото. Това беше едно много мъчително наказание, защото след 5-10 минути от заставането цялото тяло на човека започваше мъчително да трепери. Много, особено по-слаби лагеристи, не можеха да издържат и по лицето им течаха мълчаливи сълзи. Картината беше крайно мрачна и тягостна...

Разбира се, истинското наказание беше физическото изтезание – боя. Това ставаше обикновено нощно време ... Друго наказание беше карцерът, който особено през зимата беше крайно мъчителен.

Един ден след връщане от обекта, се миехме на чешмата. В това време удари релсата за обед. Всички се отправихме към столовата, колегата Кръстю Мечков от Плевен се домиваше на чешмата. Милиционерът грабна една цепеница от дървата за кухнята и го удари през ръката като я счупи, ръката му увисна. Той нямаше никакво провинение. ...

Имаше един лагерист, който беше валдхорнист в една милиционерска духовна музика, на име Жеко. За него се казваше: „Чукай, Жеко, чакъла, да ти дойде акъла“. Той бил напсувал някакъв началник, за да дойде в лагера. Жеко беше с особено нежни ръце и не можеше да си служи нито с кирка, нито с лопата. Не бе вършил никога физическа работа. ... Един ден когато милиционерът му натякваше и го псуваше, че не знае какво е „шкарп“ на изкопа, Жеко троснато му отговори:

А ти знаеш ли какво е Сол мажор?

Милиционерът остана стъписан и повече не се закачи с него.

Въпреки нашата пълна изолация от външния свят, до нас в лагера достигаха всички новини. По какви пътища – никой не можеше да си обясни.

С навлизането в зимния сезон нашият живот основно се измени. Всичко стана по-трудно и тежко. Храната очевидно не стигаше и започнахме чувствително да слабеем. Преди всичко през зимата ни нападнаха страшно много въшки, което беше много мъчително. ... Особено страдахме от студа и измръзването на краката.

...Обличахме всичките си дрехи – и летни, и зимни. Имаше доста измръзвания. ...

На самия обект палехме огньове, за да се стоплим отвреме навреме ... лагеристите бяха направили, за да се защитят от вятъра, който идваше от планината, една стена от снежни блокове. Над блоковете от клончета-вейки бяха направили надпис: „Земен рай“. Тука, в този „рай“ беше някак особено весело и милиционери не стигаха до него. Винаги гореше огън, имаше джаз, който се ръководеше от колегата Коста Ненов и особено настроение създаваше едно турче от Пловдив, много весело, остроумно и закачливо, изпратено на лагер поради връзките му с турското консулство в Пловдив. В най-големия студ, който тая зима стигаше между 15-20 градуса под нулата, и когато леденият вятър носеше нежни сини снежни облаци от планината, турчето пееше страстни ориенталска маанета. Това звучеше така странно... Това турче дразнеше националното ни чувство, защото сръчно иронизираше наши национални черти и слабости, така то често разказваше, че страната ни прилича на едно бласто, в което жабите крякали (и имитираше): „смърт, смърт, смърт...“ и пр. ...

Всяка сутрин една команда минаваше покрай нас на обекта и отиваше в близката гора да сече клони, които носеха за огрев за лагера. Тая група се водеше от анархиста Манол Васев. Когато се връщаха от гората с насечените големи клони, които носеха на ръце, имахме впечатлението като че ли самата гора идва към нас.

Гората тръгна с вас, Маноле – ги посрещаме ние.

А Манол Васев цитираше стиха за гората от Шекспировия „Макбет“:

„Не бой се, докато Бърнамски лес
не приближи към Дънсинан“; и ето
лесът сега към Дънсинан е тръгнал.

Толкова съобразителен и начетен беше този мъж ... късно след напускане на лагера узнах, че Манол Васев бил починал в един южнобългарски затвор. ...

Никой от нашите празници не се празнуваше в лагера, винаги, с изключение на неделята, се работеше.

След Ивановден забелязахме, че в лагера настъпи общо раздвижване ... Скоро се чу, че лагерът ще бъде преместен в Перник ... На 29 януари се натоварихме на камиони за гара Павликени ... и на 1 февруари пристигнахме в Перник (гара Мошино) ... ни отведоха в рудника „Куциан“, където имаше голям лагер, много по-подреден от този в „Росица“. ... Скоро след настаняването ни в „Куциан“ един ден бях на външна работа ... Като се върнахме в лагера след работа ... влезе в помещението един милиционер, който извика името ми и ми каза да си взема багажа. ...

С торба на гръб напуснах лагера и се отправих от рудника „Куциан“ към гара Перник, за да тръгна за София. Къде? Аз не знаех къде! Семейството ми беше изселено от София...

ЛИТЕРАТУРА

Гешов 1916: *Гешов, Ив. Ев.* Спомени из години на борби и победи. София.

Гешов 1928: *Гешов, Ив. Ев.* Спомени и студии. Изд. на БАН. София.

Келзен 1995: *Келзен, Х.* Чистото учение за правото. Превод Ив. Бочев. Издателска къща „Юриспрес“. София.

Кръстева 2012: *Кръстева, О.* – В: Елисавета Багряна. Писма. Съставител Людмила Хр. Малинова. Изд. къща “Огледало”. София, с. 110-111.

Стателова 1994: *Стателова, Ел.* Иван Евстратиев Гешов или трънливият път на съзиданието. Академично издателство “Марин Дринов”, София.